

Klaas Uilkema

Frank Flippo

De Friese boerenzoon Klaas Uilkema (1873-1944) is de grondlegger van het moderne historische onderzoek naar boerderijen. Als eerste in ons taalgebied formuleerde hij moderne opvattingen over de herkomst van de verschillende boerderijtypen in Nederland en hun verdere ontwikkeling.

Een onbekende Friese landbouwonderwijzer genaamd

Klaas Uilkema publiceerde in 1916 het boek *Het Friesche boerenhuis. Onderzoek naar het ontstaan van het tegenwoordige boerenhuis in Friesland*. Tot op dat moment bestonden er nog nauwelijks serieuze studies over boerderij-onderzoek in Nederland. Een dergelijk onderzoek vereist namelijk een uitgesproken historische belangstelling voor het platteland. In Nederland was die bij historici lange tijd niet al te groot. De stedelijke, rationalistische denkwijze hield in Nederland lang stand, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Duitsland, waar met de opkomst van de Romantiek folklore en platteland uitgebreid werden geïnventariseerd en onderzocht.

De achteruitgang van de natuur en traditionele cultuurlandschappen die ook tegenwoordig onverminderd doorgaat, zette reeds rond 1800 in. De Romantiek was de eerste reactie op deze achteruitgang. Met heimwee keken Romantici naar de overblijfselen van een ideaal gewaande verloren tijd. Liefelijk begroeide oude boerenhoeves aan de landweggetjes werden bezongen, geschilderd, verdicht maar ook beschouwd. Voor de Duitsers, bij wie de Romantiek zeer aansloeg, waren deze boerenhoeven niet alleen mooi en ontroerend, maar waren ze bovendien uitdruk-

king van een diepere zin, van de volksaard van een specifiek gebied. Zo legitimeerden zij hun heimwee. Gebieden waar een specifiek soort boerderij voorkwam, zouden overeenkomen met het verspreidingsgebied van de stammen die zich hier al na de Volksverhuizingen vestigden of zelfs daarvoor. Deze benadering verzandde echter in een statische zienswijze, naarmate moderne ontwikkelingen meer vat kregen op de landbouw.

In Nederland sloeg de Romantiek maar mondjesmaat en zeer ten dele aan; eigenlijk vond zij hier pas tegen de eeuwwisseling van 1900 een voedingsbodem. Hierdoor duurde het tot 1907 voor in Nederland een eerste studie over boerderij-geschiedenis het licht zag, namelijk het boek *Het boerenhuis en zijn bewoners* van de germanist professor Gallée. Het is een volledig op de romantische leest geschoeide studie, maar tevens het vroegste wetenschappelijke overzichtswerk op het gebied van de Nederlandse boerderijbouw. Gallée ziet net als zijn Duitse voorgangers de boerderijen voornamelijk als dragers van eeuwenoude cultuurhistorische kenmerken. De Friese stolpboerderij bijvoorbeeld beschrijft hij als een zeer oud bouwprincipe dat misschien zelfs teruggaat tot de tijd van voor het ontstaan van de voormalige Zuiderzee.

Uilkema rekende in 1916 als eerste werkelijk moderne onderzoeker af met dit idee in zijn boek *Het Friesche boerenhuis. Onderzoek naar het ontstaan van het tegenwoordige boerenhuis in Friesland*. Niet de stolp of zoals de Friezen zeggen 'stelp', maar een inmiddels vrijwel verdwenen type woonstalhuis, namelijk het langhuis is volgens Uilkema de oudste vorm. Uilkema noemt dit het 'Oud-Friesche Greidhuis'. De stelp is pas relatief laat ontwikkeld als huisvorm. Hij is ontstaan door samenvoeging van het oorspronkelijke woonstalhuis met de hooiberg, die vroeger los stond van het huis.

Uilkema's opvattingen zijn in tegenstelling tot Gallée dynamisch en passen in deze tijd. Hij legt de nadruk op de bouwkundige ontwikkelingen van boerderijen als proces in beweging. Zelf noemt hij dit 'boerderij-evolutie'. Gedetailleerd onderzoek gaat bij hem in tegenstelling tot Gallée als noodzakelijke voorwaarde vooraf aan het trekken van algemene lijnen. Verder wordt de boerderij-evolutie volgens hem voor een groot deel bepaald door de wijzigingen in functie die verschillende delen van het gebouw in de loop van de tijd ondergaan. Uilkema was hiermee zijn tijd ver vooruit: zijn opvattingen komen sterk overeen met de huidige opvattingen over boerderij-geschiedschrijving. Uilkema's heldere en goed onderbouwde betoog maakte in wetenschappelijke kring grote indruk en bracht hem landelijke bekendheid.

VELDWERK

Enkele Leidse hoogleraren vatten het idee op om ook buiten Friesland een dergelijk boerderij-onderzoek mogelijk te maken. Met steun van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde verwierven zij

een bedrag dat toereikend was om Uilkema drie jaar lang aan het werk te zetten.

Uilkema aanvaardde de opdracht en ging er in 1920 op uit met zijn motorfiets en een zware, onhandige camera, waar hij de verste uithoeken van het platteland mee afschuimde. Hij maakte duizenden foto's en honderden nauwgezette tekeningen. Het zal niet meegevallen zijn om overal te komen, want zeer veel paden op het platteland waren nog onverhard, wat veel boerderijen moeilijk bereikbaar maakte. Uilkema deed dankzij zijn voor die tijd ongebruikelijke en nauwgezette inventarisatie tijdens zijn tochten een aantal waardevolle ontdekkingen: de laatste Schouwense stolpen, de twee laatste Drentse plaggenboerderijen en de laatste oud-Friese 'lange huizen'. Hij kwam er ook achter dat de Limburgse gesloten hoeve niet, zoals Gallée aannam, is gebouwd vanuit de herinnering aan een Romeinse villa, maar dat de bouw het gevolg is van vrij recente ontwikkelingen, bijvoorbeeld de struikroverij in de achttiende eeuw die de boeren noodzaakte muren te bouwen.

De oorspronkelijke opzet in 1920 om het onderzoek binnen drie jaar met een standaardwerk over de gehele Nederlandse boerderij-ontwikkeling af te sluiten, bleek al spoedig veel te hoog gegrepen. Na drie jaar was het geld op en was het onderzoek voor een belangrijk deel voltooid.

In Leiden begon men in de loop van de jaren twintig steeds meer aan te dringen op een zo spoedig mogelijke toezending van alle verzamelde onderzoeksresultaten, maar Uilkema was nog niet tevreden met het resultaat en vreesde dat wanneer hij zijn werk te vroeg uit handen zou geven, de professoren in Leiden het weinig authentiek en onjuist zouden interpreteren. Diverse mensen hebben daarna nog bij hem aangebeld om onderzoeksresultaten los te krijgen, maar Uilkema liet geen van

hen binnen. Na Uilkema's dood belandden de manuscripten na enige omwegen bij het Nederlands Openluchtmuseum en van daar bij de stichting Historisch Boerderijonderzoek.

De gestencilde versies die Uilkema na het falen van het project uitgaf, hebben toch een grote invloed op andere boerderij-onderzoekers gehad. Zijn werk is door de vele aantekeningen over verwante zaken ook van grote waarde gebleken voor dialectologen en landbouwhistorici.

Zeer vele foto's zijn onvervangbaar omdat de gefotografeerde boerderijen niet meer bestaan.

In andere gevallen bestaan de gebouwen nog wel, maar bezitten ze niet meer de oorspronkelijke functie. Er zijn bijvoorbeeld buitenhuizen van gemaakt, of er heeft zich een hypermoderne zuivelindustrie geïnstalleerd. In Uilkema's tijd werd er nog veel op de oude manier geboerd, terwijl sommige andere bedrijven al vrij ver waren met de modernisering. Zijn tijd is een soort overgangperiode tussen de goede oude tijd en de tijd na de Tweede Wereldoorlog. Pas na '45 werden schaalvergroting en mechanisering in zeer hoog tempo en bijna overal doorgevoerd.

Tegenwoordig zie je op de zandgronden nog wel hier en daar de oude potstallen, waarin het vee op de eigen mest staat, en op veel boerderijen wordt nog wel kaas en boter verkocht, maar dit zijn vaak tradities die voor de aardigheid in ere worden gehouden naast de volkomen gemechaniseerde en geautomatiseerde industrie die de landbouw nu grotendeels is.

Het door Ellen van der Olst zo prettig herschreven en geactualiseerde levenswerk van Klaas Uilkema is in deze veranderende tijd een waardevol document voor ieder die dieper wil gaan dan de oppervlakkige constatering dat daar langs de weg zo'n aardig oud boerderijtje staat. Voor wie een uitputtend overzicht wil hebben van boerderijstijlen en hun functie in veranderende tijden, is het dubbele boekwerk zelfs een onmisbaar bezit.

*

E.L. van Olst, *Uilkema, een historisch boerderijonderzoek. Boerderijonderzoek in Nederland 1914-1934* (Stichting Historisch Boerderijonderzoek, Arnhem 1991) twee delen.

*

